

Голубєва Неллі Юрївна,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного процесу, професор кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИТЕРІЇ ДЛЯ ЗМЕНШЕННЯ РОЗМІРУ НЕУСТОЙКИ ЗА РІШЕННЯМ СУДУ

Згідно ч. 3 ст. 551 ЦК розмір неустойки може бути зменшений за рішенням суду, якщо він значно перевищує розмір збитків, та за наявності інших обставин, які мають істотне значення. Така норма є проявом принципів розумності та справедливості в цивільному праві.

Принцип розумності при виконанні зобов'язань був сформульований ще в римському праві. Розумність при укладанні договору передбачається, якщо ж сторони її порушують, ЦК України містить конкретні санкції. Наприклад, якщо сторони встановлюють надто високий рівень неустойки, передбачено відповідне правило у ч. 3 ст. 551 ЦК України. Встановлення надто високого рівня неустойки – це не тільки встановлення умов договору без врахування вимог розумності та справедливості, а одночасно – зловживання цивільними правами, а тому вимагає реакції закону.

Згідно із ст. 233 ГК України, у разі коли належні до сплати штрафні санкції надмірно великі порівняно із збитками кредитора, суд має право зменшити розмір санкцій. При цьому має бути взято до уваги: ступінь виконання зобов'язання боржником; майновий стан сторін, які беруть участь у зобов'язанні; не лише майнові, а й інші інтереси сторін, що заслуговують на увагу. Якщо порушення зобов'язання не заподіяло збитків іншим учасникам господарських відносин, суд може, з урахуванням інтересів боржника, зменшити розмір належних до сплати штрафних санкцій.

Фактично маємо обмеження договірної свободи. Так, ВГСУ прийняв постанову у справі № 10/137 за позовом СПД – фізичної особи до ДП «С.». ВГСУ погодився з апеляційним судом у тому, що задоволенню підлягають позовні вимоги стосовно сплати штрафу за недоодержані послуги з перевезення вантажів у сумі 147 963,00 грн та вимоги щодо сплати пені за невчасне проведення розрахунків у сумі 284,56 грн. Однак ВГСУ визнав суму стягненого штрафу в розмірі 516 102,14 грн надмірно великою. При цьому, задовольнивши позовні вимоги про стягнення штрафу в розмірі 516 102,14 грн, місцевий господарський суд не врахував положень ст. 3, ч. 3 ст. 509 ЦК, відповідно до яких загальними засадами цивільного законодавства та водночас засадами, на яких має ґрунтуватися зобов'язання між сторонами, є добросовісність, розумність і справедливість, а також не взяв до уваги приписи ч. 3 ст. 551 ЦК, відповідно до яких роз-

мір неустойки може бути зменшений за рішенням суду, якщо він значно перевищує розмір збитків, та за наявності інших обставин, які мають істотне значення. При цьому без належної уваги та оцінки з боку суду залишилися такі обставини, як дійсна вартість робіт за договором, ступінь виконання зобов'язання боржником, розмір відсотків стягнутої неустойки порівняно з розміром можливих збитків кредитора, а відтак – співвідношення пред'явлених до стягнення санкцій і наслідків порушення зобов'язання. Унаслідок цього сума штрафу була зменшена [1].

Тут, думаємо, стикаються фактично два принципи зобов'язального права: свобода договору й розумність. З одного боку, сторони самі можуть визначити умови договору, а з іншого – закон обмежує договірну свободу іншим принципом – розумністю.

Відповідно до ст. 6, ч. 1 ст. 627 ЦК України, «сторони є вільними в укладенні договору... з урахуванням вимог... розумності та справедливості». Таким чином, вимога щодо врахування принципу розумності є прямою вимогою закону до договору [2].

Однак ніяких чітких орієнтирів щодо критеріїв такого зменшення закон не дає (на відміну від законодавств багатьох інших країн), що породило досить суперечливу практику.

Так, у рішенні Господарського суду Запорізької області від 21.01.2009 р. у справі №18/243/08 [3] за позовом товариства з обмеженою відповідальністю «А» до державного підприємства «В» про стягнення грошових коштів встановлено факт порушення відповідачем умов, визначених змістом зобов'язання. Факт несплати відповідачем у визначений зобов'язанням термін наданих послуг на суму 399 625,50 грн господарський суд вважає доведеним. При цьому в рішенні зазначено, що суд вважає наданий позивачем розрахунок пені обґрунтованим; з відповідача підлягає стягненню пеня в розмірі 46 906,86 грн. Але тут же зазначає, що, згідно з п. 3 ст. 83 ГПК України, господарський суд, приймаючи рішення, *має право зменшити* у виняткових випадках розмір неустойки (штрафу, пені). При цьому суд повинний взяти до уваги: ступінь виконання зобов'язання боржником; майнове становище сторін, що беруть участь у зобов'язанні; не тільки майнові, але й інші інтереси сторін... Беручи до уваги вищезазначене, у тому числі те, що розмір пені надмірно великий у порівнянні із збитками позивача, суд визнав за необхідне зменшити розмір пені до 6 906,86 грн.

Важко зрозуміти логіку суду, який визначив замість 46 906,86 грн 6 906,86 грн (просто прибравши 40 тис. грн, тобто не в кратному розмірі від нарахованої пені, а просто «на око»). Треба також урахувувати, що сума основного боргу

майже 400 тис. грн. Який виховний чи забезпечувальний характер має пеня, що в 58 разів менше основного боргу? Ми втрачаємо взагалі сенс в існуванні такого забезпечувального заходу, а тим паче заходу відповідальності за прострочене виконання зобов'язання.

Тобто маємо не просто обмеження договірної свободи, а надмірне обмеження, що не виправдовується розумними поясненнями. З огляду на вимогу розумності при реалізації свободи договору, яка передбачена ст. 527 ЦК України, зауважимо, що розумністю мають керуватися не тільки сторони договору, визначаючи адекватні не занадто обтяжливі права й обов'язки, але й суд, визначаючи межу договірної свободи. Маємо установити суду конкретні критерії, за якими він буде орієнтуватися, зменшуючи неустойку.

Наприклад, в літературі пропонувалось скоректувати законодавчий підхід до можливості судового зменшення передбаченої сторонами в договорі неустойки уточненням, що відповідні правила можуть застосовуватися у виняткових випадках, за умови доведеності факту неспівмірності неустойки наслідком порушення зобов'язання, лише на прохання боржника й не більше ніж на 50% [4]. Обсяг доповіді не дозволяє навести багаточисленні приклади із законодавства та судової практики інших країн, але запропонований розмір є в цілому вваженим.

У статті 551 ЦК не уточнено з чієї ініціативи можна застосувати передбачене в ній правило, але з огляду на диспозитивність цивільного та господарського процесів, очевидно, що суд це може зробити виключно за заявою сторони судового процесу.

У зв'язку з непоодинокими випадками, коли суди зменшували неустойку нерозмірно до основного боргу, що ставить під сумнів виховний та забезпечувальний характер неустойки, пропонуємо викласти ч. 3 ст. 551 ЦК України таким чином: *«розмір неустойки може бути зменшений судом за заявою боржника, якщо він значно перевищує розмір збитків і за наявності інших обставин, що мають істотне значення, але не більше ніж у два рази. Якщо неустойка була передбачена договором, у виняткових випадках суд може зменшити розмір неустойки більше ніж у два рази, обґрунтувавши нерозмірність неустойки наслідком порушення зобов'язання»*.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Рішення Київського апеляційного господарського суду України від 13.12.2011 р. у справі № 23/439 : Єдиний державний реєстр судових рішень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/20022562>
2. Белкін М. Л. Застосування принципу розумності в господарських та ци-